

“A TEMERIDADE SÁLVANOS DE SENTI-LA COVARDÍA”

”BOLDNESS SAVES US FROM COWARDICE”

Ana Iglesias Álvarez
Universidade de Vigo

Resumo: Esta contribución ofrece unha achega sobre a figura de Xela desde a miña propia visión persoal, a raíz da nosa relación de amizade, centrándome nas decisións que ela foi tomando ao longo da súa vida, de forma máis temeraria ca precavida. De aí que escollese como título da intervención un dos versos do seu derradeiro poemario, *Intempériome*: “A temeridade sálvanos de senti-la covardía”. En efecto, as súas escollas vitais van conformando unha persoa que non se deixa arrastrar polo establecido e que é quen de ir contracorrente, aínda que iso conduza ás veces á soidade e ao individualismo. Estamos ante unha “poeta sen xeración”, que, na súa ansia de independencia, non gustaba de adscribirse a grupos. Mais, ao mesmo tempo, vemos unha muller cunha gran conciencia social, que loita activamente en contra da inxustiza, sempre do lado dos máis débiles, cunha capacidade infinita para poñerse na pel do outro, “negra por elección”. Negándose a ser simple espectadora, foi encadeando un reto tras outro, sen deixarse levar polo camiño máis curto e recto, nunha procura ambiciosa do “equilibrio dos extremos”, entregándose con paixón a cada unha das súas múltiples facetas: filla, irmá, nai, amiga, profesora, amante, tradutora, poeta, galegofalante....

Abstract: This contribution provides an assessment of Xela Arias from my own personal point of view as a result of our friendship. It focuses on the decisions she took throughout her life in a bold rather than cautious manner. I have therefore chosen as the title of this article one of the poems from her final work, *Intempériome* [*Out in the Open*]: “Boldness saves us from cowardice”. Indeed, her life choices shaped a person who did not allow herself to be dragged down by the status quo and who was able to go against the grain, even if this sometimes led to loneliness and individualism. She was a “generationless poet” who,

in her desire for independence, did not like to belong to groups. However, she was also woman with a great social conscience, who actively fought against injustice. She was always on the side of the weakest, with an infinite ability to put herself in the other person's shoes, a "black woman by choice". Refusing to be a mere spectator, she faced one challenge after another without settling for the shortest and straightest path, in an ambitious search for the "equilibrium of extremes". She gave herself passionately to each of her many facets: daughter, sister, mother, friend, teacher, lover, translator, poet, Galician speaker....

Palabras chave: Xela Arias, biografía, temeraria, retos, conciencia social, empatía, reflexiva.

Key words: Xela Arias, biography, bold, challenges, social conscience, empathy, thoughtful.

Escollín este verso de Xela, da súa derradeira obra, *Intempériome* (Arias 2003), porque penso que resume en gran parte un dos principios que guiaron a súa vida. Sen dúbida, Xela prefería ser temeraria a ser precavida. No dicionario da Real Academia Galega defínese *temeraria* como 'a persoa que amosa unha valentía imprudente' e cítanse como sinónimos *atrevido* e *ousado*. Eu entendo a temeridade como a valentía para arriscarnos a ir máis alá do noso espazo de confort. E Xela non é só que se atrevese a saír da súa zona de comodidade, senón que o necesitaba. Así, podería caer no tópico de dicir que viviu ao límite, e si, fíxoo: unha vida breve e intensa, como corresponde ao prototipo de artista rebelde. En cambio, ao describirla deste xeito, non recoñezo a persoa, a Xela, polo menos a miña Xela, senón o personaxe, en todo caso Xela Arias, a poeta. Para min, era Xela, a secas, e é que así foi como se me presentou, así o quixo ela: canto máis reflexiono sobre a nosa amizade, máis convencida estou de que ela escolleu ser comigo Xela e non Xela Arias. E nisto tamén vexo unha temeridade, porque creo que, polo menos nela, esa temeridade vai ligada á multiplicidade, algo por outra parte inherente ao ser humano: somos poliédricos, con identidades múltiples, por natureza. Ela decidiu vivir cada unha das súas identidades de forma intensa e autónoma, entregándose, e isto tamén significa ser temeraria: unha procura constante de retos nunha vida dinámica, sen deixarse levar polo camiño máis curto e recto, senón ambicionando o "equilibrio dos extremos" (Arias 2003, p. 63), nun ir e vir fluído, cambiante. E todo isto de forma natural, discretamente, sen estridencias.

En efecto, hai que ser moi temeraria, case con certo grao de inxenuidade, para abandonar os estudos con 18 anos, en contra da súa familia e do que se esperaba

dela, comezar a traballar, marchar da casa para independizarse, andar en moto pola cidade... Pero eu coñecina con case 30, unha muller madura que, aos meus ollos, nada tiña que ver con esa imaxe rebelde, de película, que as súas propias fotos daquela época revelan e que agora me chega a través da súa recreación, con motivo de ser a escritora das Letras Galegas deste ano. O meu recordo dela distánciase deste estereotipo de moza rebelde que vive a noite e mesmo chega tarde e resacosa ao traballo. Porén, si percibo os pousos dese xeito de encarar a vida. A valentía imprudente nunca a abandonou. Cando eu a coñecín xa non andaba en moto, senón nun Catro Latas, ata que o cambiou por un Ford Orion, nunha metáfora tamén dun outro cambio na súa traxectoria vital. E era unha muller que se atrevía, temeraria, a compaxinar os estudos co traballo e coa maternidade, e que, sen falar apenas destoutra faceta comigo, continuaba coa súa actividade poética, tanto de creación como de participación en recitais. E todo isto sempre acompañado da loita contra as inxustizas, na busca continua de ser consecuente cos seus principios. A defensa dos seus principios, da súa ideoloxía e da súa independencia eran os paires fundamentais da súa vida en todos os terreos: nos estudos, no traballo, na relación materno-filial, na poesía... E para ser coherente con nós mesmas, cómpre sermos temerarias. Por iso me parecen tan acaídos os títulos que escolleron Yolanda Castaño (2021) e Montse Pena (2021) para as súas respectivas biografías: *Xela quixo ser ela* e *Intempestiva*. Na sociedade na que vivimos, só cun alto grao de temeridade, é posible saírse do preestablecido e Xela conseguiu.

Na súa vida, as posibles ameazas convertéronse en oportunidades que ela soubo aproveitar. Cando a posteriori nos contaba como entrara en Xerais, facíao de xeito crítico, totalmente consciente xa de que se deixara axudar, sen aceptalo daquela abertamente, atravesando esa porta que a nova editorial lle abría a través de Xulián Maure, e coa mediación oculta á mantenta de Valentín, o seu pai. A súa relación afectivo-laboral con Xerais resultou unha simbiose: ela necesitaba a Xerais, un emprego que lle permitía a independencia familiar ao mesmo tempo que evolucionar e seguir formándose, como a ela lle gustaba, de maneira creativa e autodidacta, e Xerais necesitábaa a ela, o seu coñecemento e uso do galego oral e escrito, a súa iniciativa e vontade de abranguer o mundo. Porén, nunca nos contou dos seus moitos logros e pasos cara adiante na editorial. Cando hoxe vexo e leo todo o labor realizado, evidencia do importante papel que desempeñou no equipo de Xerais e na normalización do galego, sorpréndome, non por non crela capaz, senón porque nunca se gababa disto. Cando leo da súa temeridade para escribirlle a un autor consagrado como Jorge Amado, solicitándolle os dereitos para traducir un dos seus contos (Pena 2021, p. 53), saltándose protocolos, dos que por certo non gustaba nada, recoñézoa perfectamente. Tamén a

recoñezo nos nervios á hora de presentar en público unha iniciativa nova, como a colección Xabarín, de clásicos en galego para a mocidade, colección que responde sen dúbida a dous dos seus obxectivos e coa que polo tanto se tiña que identificar e sentir moi a gusto: a normalización lingüística e a comunicación coa xuventude. Así, antes de comezar a súa traxectoria na universidade, en Xerais xa pasara de secretaria a correctora de estilo e editora de dúas coleccións (Xerais Universitaria e Biblioteca das Letras Galegas).

Dez anos entre abandonar e retomar os estudos que a ela lle deron para moito, tamén para publicar os seus dous primeiros poemarios, ambos atrevidos, iconoclastas... E cando xa tiña un oco no panorama literario (como poeta e tradutora), un posto consolidado en Xerais, unha parella sentimental estable e unha vida 'fácil', isto non abonda para ela e busca un novo reto, nun xiro vital: decide presentarse ao exame de acceso á universidade e estudar a carreira de Filoloxía. Do respecto que lle impoñía este exame si nos falou e tamén do fácil que finalmente lle resultara. Agora imaxino que, para ela, expoñerse a ser avaliada de materias como lingua e literatura tería que ser unha dura proba ao seu orgullo. Cómpre ser moi valente para expoñerse deste xeito, mesmo imprudente. Porén, isto define moi ben a súa personalidade: vencer os obstáculos precisos para continuar o camiño, porque á fin "vencerse é cousa de se tratar" (Arias 2003, p. 47). Ademais, era orgullosa, si, pero tamén humilde, semellaba non ser consciente de todos os seus méritos e isto, unido ao seu ollar sempre cara adiante, vivir pensando no futuro, sen mirar atrás máis do necesario, penso que tamén contribuíu a que non soubésemos dos seus logros pola súa propia voz, senón máis tarde, incluso dalgúns deles ata este mesmo ano, no que tanta información sobre a súa figura foi engadindo pezas ao *puzzle*, que, estou segura, sempre quedará incompleto. É demasiada a complexidade para recollela toda enteira, por moitos textos que escribamos, fotografías e mesmo vídeos que conservemos.

Nas aulas entrou sendo Xela. Desde moi pronto, fixemos grupo, ela, Clara, Mónica e eu. Para nós desde o principio era unha alumna especial, pola diferenza de idade e o que isto implicaba, a experiencia e a súa vida independente; pero tivo que ser un profesor o que desvelase o seu segredo: ela tiña xa un nome propio como poeta, Xela Arias. Esta intención de pasar desapercibida, de non facer valer o seu prestixio literario nunha carreira de lingua e literatura, tamén é moi ilustrativa doutra das súas principais características: o seu desexo de independencia. Xela non só procuraba continuos retos, senón que ademais necesitaba sentir que os superaba por si mesma, de maneira autónoma, sen tratos privilexiados, sen deberlle nada a ninguén, nin sequera ao seu nome literario. Rexeitaba vivir de réditos. Por iso quixo ser unha alumna anónima, aínda que isto fose case imposible. Por iso tamén o seu pai, que a debía coñecer moi ben, ocultáralle que el era cómplice de

Xulián Maure no convite para entrar en Xerais. Por iso intentaba afastar o seu pai da súa actividade literaria: non quería que a recoñecesen por ser filla de Valentín Arias. Cando xa nós descubrimos que era Xela Arias, ela seguía gardando para si estoutra faceta. Agora sorpréndeme que non insistísemos máis, que non a interrogásemos, e ata me critico por non amosar unha maior curiosidade. Só Clara indagou e encontrou na biblioteca *Tigres coma cabalos* (Nogueira 2018, pp. 143-244) e Xela, ante o seu entusiasmo, regaláralle un exemplar daquela primeira edición de 1990, que hoxe Clara garda como unha xoia. Pero agora tamén comprendo que este descoñecemento da poeta foi o que nos permitiu coñecela e querela sen caer na idealización do personaxe e, polo tanto, ir creando unha amizade sinxela, natural, fonda, sen barreiras mistificadoras.

Naquela época perdín a oportunidade de que unha poeta coma ela me falase do seu proceso creativo, das claves da súa poesía... pero gañei a muller, a amiga, e, sen dúbida, pagou a pena. O coche e o teléfono quedaron para sempre como testemuñas das nosas longas conversas, porque a urxencia da vida facía que recorrésemos moitas veces a falar desde a distancia física das nosas casas (daquela aínda non había móbiles) e que as viaxes no coche, primeiro da cidade ao CUVI (Colexio Universitario de Vigo) e despois desde Santiago, se convertesen en lugar de confidencias e disección dos diferentes acontecementos da actualidade, de debates ideolóxicos e relatos das nosas vidas. Tamén quedará sempre na miña memoria o seu estudio do piso que compartía con Xulio e, máis tarde, tamén con Darío, na rúa Portanet, un cuarto pequeno que daba a un patio de luces, se a memoria non me falla, coas paredes recubertas de libros desde ao chan ao teito, no que nos encerrabamos para estudar as materias da carreira e acababamos falando da existencia e dos nosos problemas, grandes e pequenos. Para ela non había cuestións irrelevantes se iso nos producía desasosiego. A súa gran capacidade de empatía, aínda que daquela non estivese de moda esta palabra, permitiálle entender e compartir sen entrar a xulgar, escoitando e axudando, pero sen sentirse na obriga de dar consellos, de recomendar; simplemente ofrecendo o seu punto de vista e enriquecendo e ampliando así a nosa propia visión do mundo.

Xa con Darío, cambiabamos ás veces o interior do piso polas conversas ao aire libre en Castrelos, mentres Darío xogaba. Porque mentres estudabamos a carreira, a súa vida continuaba en paralelo e foi nai e converteu en poesía a voz da maternidade, as dúbidas, a incerteza, o medo, a responsabilidade, ante as criaturas indefensas que parimos. De novo, outra obra innovadora, *Darío a diario* (Arias 1996), na que á mantenta recorre a unha linguaxe máis sinxela, máis accesible, na consciencia de que está a compartir sentimentos e emocións con moitas outras nais do mundo. Vivimos nas aulas con ela todo o proceso da maternidade, pero mais unha vez non tanto ou case nada o da súa creación poética: este era o seu terreo privado

e exclusivo. Hoxe, cando escoito a Xulio nun documental (Miramemira 2021) que nin a el lle deixaba entrar neste espazo da súa vida, entendo que era unha decisión consciente, que daquela eu aceptara con naturalidade, sen cuestionala nin intentar invadir nunca esta intimidade que era para ela a poesía. E decátome de que ela debía valorar e agradecer isto. Só agora me fago consciente. Isto explica tamén que non se puxese como meta a publicación, senón que, para cada un dos seus libros, publicalos (ou non) veu despois: ela escribíaos por necesidade, nun ámbito privado, no que se expoñía e espía totalmente, como se atreveu a facer tamén ante a cámara de Xulio, nun exercicio de novo de temeridade para os tempos que corrían.

Da tradución, que si entendía en cambio como unha actividade profesional, si que nos falaba e recordo as dúbidas e os obstáculos do *Derradeiro dos mohicanos* (Cooper 1993), por exemplo, que despois lle reportaría un dos premios de tradución que recibiu. Enfocaba estouttra faceta da súa vida como unha profesión, si, pero moi consciente ao mesmo tempo da súa necesidade no camiño da normalización da nosa lingua, co obxectivo de posibilitar a lectura dos clásicos, no afán de formar lectores e lectoras en galego para o futuro e así tamén galegofalantes. E tamén falabamos do traballo de edición. De feito, nunca esqueceré como me presentou o meu labor como correctora de probas das dúas coleccións que ela dirixía e nas que me invitou a colaborar. Quedáramos na súa casa e xunto co primeiro exemplar que eu debía revisar, dentro das lapelas vermellas da carpeta característica da editorial, entregoume un Pilot, tamén vermello, e díxome: “este é o teu instrumento de traballo”, envolvendo aquela escena de certa solemnidade, símbolo tamén da importancia que lle outorgaba á profesión. Explicoume o que debía facer de forma breve e sintética, e facilitoume as fotocopias das convencións de revisión extraídas dun libro de seu pai, con orgullo de filla.

Cando abandonara os estudos, fixérao decepcionada dun sistema educativo lonxe da innovación da granxa-escola na que nacera, farta de normas sen sentido que había que obedecer sen cuestionar. Pero filla de mestre, cando ela quixo, volveu e fíxoo, ademais, para quedar, pois o seu desexo de estudar unha carreira respondía á intención, lograda, de converterse en docente, unha profesión na que buscaba o pracer de ensinar, ao mesmo tempo que lle ofrecía un horario compatible coas súas outras facetas vitais. Non creo que estudase polo título nin por necesidade de formación regrada e sistemática, aínda que, unha vez na universidade, aproveitase todo o que as aulas podían ofrecer. Por iso, cando, nalgunha das entrevistas coas que contribuíu a ir conformando a súa biografía, me preguntaron como non se reincorporara plenamente a Xerais unha vez acabada a carreira, a miña reacción foi de grande estrañamento. Nunca se me pasara pola cabeza que fose volver a Xerais. Non, era algo que non creo que contemplase. A ela encantáballe

analizar todo polo miúdo, valorar pros e contras de cada decisión, por irrelevante que parece. Se estivese na súa mente a volta a Xerais, penso que a acompañaríamos na súa análise, como en tantas outras dúbidas, persoais e profesionais, nosas e dela. Pero non foi así. Tiña claro que o camiño iniciado non era unha paréntese, senón un tránsito para unha mudanza, un verdadeiro reto, que había que finalizar e ao que se entregou coa paixón que a caracterizaba.

Por conseguinte, ao rematar a carreira e superar o CAP (Curso de Adaptación Pedagóxica), non esperou máis e foi a primeira de nós en presentarse ás oposicións. E unha vez máis, non se amedrenta ante a exposición a ser xulgada, avaliada por un tribunal de oposicións. Sen dúbida, o máis cómodo era volver a Xerais, xa co título universitario na man, pero este era o camiño fácil e ela procuraba o reto, a pesar do “prezo que che propoñen as procuras” (Arias 2003, p. 29). Un reto máis. Tamén foi a primeira de nolas catro en entrar nunha aula xa como profesora. A súa maneira de afrontar esta nova identidade, a de docente, tamén di moito da súa personalidade: un camiño en continua mellora, no que non lle importaba admitir dúbidas ou presentar interrogantes e no que sabía impoñer disciplina ao mesmo tempo que conseguía implicar o alumnado, nun exercicio máis de empatía. Profesora de lingua e literatura española galegofalante, noutro exemplo do desexo de romper estereotipos, que tanto lle gustaba. A súa defensa e uso da lingua sempre como bandeira. Tamén o feminismo. Como en tantos outros aspectos, foi unha adiantada aos movementos actuais de empoderamento e visibilización da muller e o seu traballo, como a súa propia traxectoria vital demostra.

Durante este período, no que seguimos camiños diferentes, ela como docente e eu continuando estudos, a nosa relación era menos continuada, pero sempre buscábamos e atopábamos motivos para vérmonos: a presentación dun libro, unha dúbida sintáctica que lle xurdira nunha clase e o seu celo profesional non lle permitía pasar por alto, unha obra de teatro... Ela ía a todas partes con Darío e gabábase, disto si, con orgullo de nai, do ben que se portaba e de como todo o mundo quedaba admirado. Darío levaba sempre o seu libro e durante o transcurso da actividade á que asistían, avanzaba páxinas. Igual que a propia Xela, medrou entre libros e artistas ao seu redor.

Na etapa final, que, por suposto, daquela viviamos como unha fase máis, sen imaxinar que sería a última, a derradeira, os nosos camiños volveron confluír máis intensamente e recórdoa acompañándonos en momentos especialmente importantes para nós. Esta é, de feito, a outra característica que quería destacar dela: como estaba sempre pendente dos seus seres queridos e non só escoitando ou apoiando, senón actuando, porque era unha muller de acción, resolutiva, e esta capacidade de actuar, de intervir, era algo que ela mesma tamén valoraba moito nos demais. No meu caso, foi ela quen me animou a presentar a miña tese

para publicala en Xerais e cheguei ante Manolo Bragado, o director daquela, coa recomendación de Xela Arias baixo o brazo. Tamén foi ela quen me suxeriu converter o encabezamento dun dos capítulos en título da obra final (Iglesias 2002). Despois, eu comecei tamén a preparar as oposicións e retomamos aquilo que nos gustaba tanto: estudar xuntas, mentres aproveitabamos para falar da vida. Porque ela nunca deixou de estudar as oposicións, aínda que xa fose interina: tiña claro que as ía superar.

Como non podía ser doutra maneira, nesta etapa tamén está presente un novo reto, neste caso con nome de enfermidade, hepatitis, que ela por suposto afronta, con valentía, e tamén supera, aínda que non chegase a sabelo (Alonso 2004, p. 71). Xa non lle deu tempo. Durante o tratamento experimental que Xela decide probar, chamábame a atención como aínda lle quedaban forzas para seguir aprendendo, desta vez artes culinarias. Xa se separara de Xulio e tocáballe a ela meterse na cociña. A separación sentimental, a diagnose da enfermidade e o seu tratamento, probas duras ás que se enfrontou no final da súa vida e cuxa superación daba paso a unha nova etapa que non podería chegar a desenvolver. Unha nova etapa co seu cuarto poemario recén publicado e a partir do cal xa tiña proxectos en mente, que sen máis dilación estaba a preparar, nun exemplo máis do seu gusto por mesturar artes en diálogos híbridos, no caso de *Tigres coma cabalos*, poesía e fotografía, xunto con Xulio Gil; no caso de *Intempériome*, poesía e música, xunto con Fernando Abreu. Grazas a este proxecto, do que ela falaba con tanta ilusión, hoxe podemos escoitar os poemas do seu último libro na súa propia voz, que nos desgarran as entrañas pola forza dos versos, que violentan a sintaxe e os pronomes, pero tamén porque escoitar a súa voz fainos sentir de novo entre nós, creando unha falsa ilusión que se desfai de golpe cando se prenden as luces da *performance* que o seu amigo Avelino González creou para ela (Abreu e Arias 2021).

Gústame lembrar agora as imaxes das últimas experiencias que compartimos, nas que vexo unha Xela rebelde nos seus corenta anos, unindo os nosos brazos aos de miles de persoas nas manifestacións que provocou a marea negra do Prestige, que os galegos e galegas convertemos nunha marea de dignidade, na que Xela se sentía como peixe na auga, ao berro de “Nunca Máis”, que tamén converteu en verso nun dos seus múltiples poemas espallados, “Never more”, que hoxe podemos ler grazas á recompilación de Nogueira (2018, pp. 425-427). A protesta contra as inxustizas sociais, económicas, políticas, sempre a mantivo acesa, desde unha gran conciencia social, cunha capacidade infinita para poñerse na pel do outro, “negra por elección” (Arias 2003, p. 11). E estas protestas remítenme ao agasallo que nos deixou e que descubrimos con sorpresa este ano, o seu libro de contos *Non te amola!*, no que, recreándose a si mesma, cando nena-adolescente, xa manifesta o seu desexo de “cambiar o mundo” e “poñerlle remedio” ao “defecto

das leis”, porque “cando as cousas están mal hai que cambialas” (Arias 2021, pp. 97 e 99) .

Así, entregada en cada unha das súas múltiples facetas, filla, irmá, nai, amiga, profesora, amante, tradutora, poeta, galegofalante... déixanos un gran legado literario, pero un fondo baleiro que a súa palabra escrita axuda a encher, aínda que sempre botemos tanto de menos a súa voz e presenza.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Abreu, Fernando e Arias, Xela (2021). *Vencerse é cousa de se tratar*. Performance de Fernando Abreu baixo a dirección escénica de Avelino González.
- Alonso, Fran (2004). Xela e a fatalidade. En: Valentín Arias, ed. *Xela Arias, quedas en nós*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 69-71.
- Arias, Xela (1996). *Darío a diario*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Arias, Xela (2003). *Intempériome*. A Coruña: Espiral Maior.
- Arias, Xela (2021). *Non te amola!* Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega. Dispoñible en <http://consellodacultura.gal/publicacion.php?id=4404>
- Castaño, Yolanda (2021). *Xela quixo ser ela. Biografía de Xela Arias*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Cooper, Fenimore (1993). *O derradeiro dos Mohicanos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia. Tradución de Xela Arias.
- Iglesias Álvarez, Ana (2002). *Falar galego: “No veo por qué”*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Miramemira (2021). *Xela Arias. A palabra esgazada* [serie documental]. Dirixida por Damián Varela, con guión de María Yañez. A Coruña: Real Academia Galega. Dispoñible en <https://academia.gal/comunicacion/videos/agrupacion-177635>
- Nogueira, M.ª Xesús (2018). *Xela Arias. Poesía reunida (1982-2004)*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Pena, Montse (2021). *Intempestiva. Unha biografía (literaria) de Xela Arias*. Vigo: Galaxia.